

ՎԵՐՍ.

„ՄԵԿԸ ՇԱՏԵՐԻ ՂԱՄԱՐ“

Մի աղջկայ օրատետրից 1)

Գիշերը:

Դարձեալ ես արթուն եմ, և անհանգիստ հոգով: Ես աշխատում եմ ուրախանալ:

Հոգուս մէջ յանկարծ բռնկւում են երանելիութեան վայրկեանները. բայց իսկոյն փոխւում են կեղծ բուռն կրքի և կամ երջանկութեան այնպիսի դրութեան, որի գիտակցութիւնը ինձ տանջում է:

Որոշուած է հարսանիքն անել դեկտեմբերի 15-ին: Ես չեմ ցանկանում, որ այդ օրը շուտ գայ:

Միթէ իմ սէրը այնքան քիչ և այնքան չնչին է, որ նոյնիսկ սիրած մարդու երջանկութիւնը չի անդրադառնում նրա մէջ:

Ես վերլուծում եմ իմ ամեն մի միտքը: Ես փորում եմ իմ սիրտը, փնտրում եմ նրա գաղտնի հնազարանում իմ այդ անտարբերութեան պատճառները: Միթէ ես էլ ժամանակակից շատ մարդկանց նման, կորցրել եմ իմ զգացմունքների անմեղութիւնն ու անմիջականութիւնը: Կամ գուցէ ինձ շփոթում է իս հօր անբաւականութիւնը, որ ուզում էր ինձ համար հարուստ և շուայլ կեանք ստեղծել:

Կամ գուցէ սա տանջանքի և վշտի նախազգուշացում է: Ես սնոտիապաշտ եմ...

Հոկտեմբերի 8-ին:

Այսօր ինձ մօտ եկան իմ ընկերուհիները: Վաղուցուանից նրանք ինձ հաւատում էին իրանց սրտի գաղտնիքները և ես գործադրում էի նրանց, որպէս խորհուրդներ ընդունող աւ-

1) Տես «Մուրճ» № 2

առմատ... Ես իմ ամբողջ սրտով բաժանում էի իմ հասակակիցներին հետ նրանց փոքրիկ տանջանքները, ուրախութիւնները: Իսկ ինձ փակեցի նրանց հայեացքներից, որպէս մի գաղտնի արկղ:—Ես միշտ եղել եմ առանձնացած և լուակեաց. դա հետևանք է իմ մեկուսացած կրթութեան:

Իմ նշանուէրը սենսացիա առաջացրեց և ահա նրանք շտապեցին ինձ մօտ՝ մի փոքրիկ գաղափար կազմելու իմ զգացմունքների մասին:

Իմ գաղտնապահութիւնը մի մեծ հարուած էր այդ հետաքրքիր էակների համար:

Միայն Ռեզինան, որ իր սրտակից և անկաշառ վերաբերմունքով երբեմն թեթևացնում էր իմ դժուար ըոպէները, գիտէր իմ փոքրիկ բոմանը: Իսկ միւսների երեւակայութեան ես լիովին ազատութիւն տուի:

Գուցէ այս ըոպէիս նրանք ծիծաղաշարժ մի պատմութիւն են հնարում իմ վերաբերմամբ:

Երբ հս գիտում եմ իմ շրջանի օրիորդներին, նրանց մակերևոյթային և թեթևամիտ կեանքը, նրանց մշտական վագւլըզելը մէկ ֆիլիտից դէպի միւսը, երբ յիշում եմ, որ մարդկային կեանքի ամենանշանաւոր և ամենաթանկագին մօմենտները նրանց համար կամուրջի դեր են կատարում մէկ զուարճութիւնից դէպի միւսն անցնելու համար—ես խորին թախիծով գալիս եմ այն եզրակացութեան, որ կանայք, չնայելով ազատագրական շարժմանը, դեռ երկար ժամանակ չեն ազատուի տղամարդու խնամակալութիւնից:

Բոլոր այս թեթևամիտ և մակերևոյթային էակները, չընայած իրանց ստացած կրթութեանը, բոլորովին անընդունակ են լուրջ աշխատանքի:

Նրանք մտնում են ամուսնական կեանքի մէջ, առանց ծանօթ լինելու կնոջ իսկական կոչումին և այն լուրջ պարտականութիւններին, որ ընկնում են կնոջ վրայ: Նրանք պէտք է դառնան մայրեր, դաստիարակչուհիներ, նրանք պէտք է կատարեն ամենամեծ գեղարուեստական գործը—ստեղծեն մանկան հոգին, նրանք, որ ապրում են միայն զուարճութեան, բաւականութեան, դատարկ և խաբուսիկ բաների համար... Եւ նրանք կը հառաչեն և կը տնջան մայրական ճնշման տակ...

Մեր դաստիարակութիւնը մեղաւոր է մեր առաջ: Եւ ես շնորհակալ եմ իմ բախտից, որ տուել է ինձ լուրջ, կանգուն և ինքնուրոյն բնաւորութիւն, որ հեռու եմ պահում ինձ այդ սոսկալի դատարկութիւնից:

Հոկտեմբերի 23-ին:

Այժմ ես քիչ ժամանակ ունիմ խոստովանութեան համար: Ես բարեխիղճ կերպով բաժանում եմ ժամանակս աշխատանքի և սիրոյ մէջ... և մէկը գեղեցկացնում է միւսին:

Տնտեսութիւնը առանց իմ օգնութեան չի կարող գլուխ գալ: Իմ սիրելի մայրիկը սրտի կսկիծով է մտածում այն ժամանակի մասին, երբ տնտեսութիւնը իմ խիստ հսկողութիւնից պիտի անցնի նրա ձեռքը: Նա զբաղուած է իմ հարսանիքի պատրաստութիւններով և հազարաւոր մանր մունր բաներով, որ պէտք է վերջացնել մինչև այդ օրը:

Երեկոնները Գէորգի հետ նստում ենք սենեակի մի անկիւնում: Շատ անգամ ժամերով անխօս ենք մնում: Ո՛րքան բովանդակալից է այդ լուսթիւնը: Մի մեծ հանգստութիւն է տիրում մեզ վրայ: Մենք շնչում ենք մեր մօտիկութիւնը: Նա պատկառանքով և լրջութեամբ համբուրում է իմ մատների ծայրերը մէկը միւսի յետևից... և յետոյ մենք երկուսս էլ ծիծաղում ենք, միաժամանակ... բոլորովին կամաց... Այս խաղաղ և քնքոյշ երեկոյեան ժամերի մէջ է երջանկութիւնը...

Նոյեմբերի 6-ին:

Երկու շաբաթ բաժանում է ինձ այն երանելի տրամադրութիւնից, որ արտայայտել եմ իմ օրագրի վերջին երեսներում: Երկու շաբաթ: Նրանք ինձ համար տարիներ են, տասնեակ տարիներ:

Մարդ կարող է մի քանի օրուայ մէջ հոգեպէս ծերանալ: Լինում են վայրկեաններ, որ թրի սայրին են նմանում: Կամաց կամաց մարդ արիւնաքամ է լինում նրանից. բոլորովին կամաց...

Ես չեմ կարողանում իմ մտածմունքների շարքերը վերջացնել. մղձաւանջը խեղդում է ինձ: Ես դժուարութեամբ եմ շնչում: Դեռ չլացած արտասուները նորից թափանցում են իմ հոգու խորքը և այնտեղ փոթորկւում, իմ սրտի մէջ... Ներանք խեղդում են ամեն մի լաւ բան՝ բոլոր իմ յոյսերը, իմ ամբողջ հաւատը, երջանկութեան ամեն մի հնարաւորութիւնը...

Այդ պատահեց միայն մի քանի օր առաջ: Գէորգի հետ վերադառնում էինք օպերայից: Գեղարուեստական արտադրութիւնների գեղեցկութիւնը մարդ աւելի խոր և աւելի մաքուր է ըմբռնում, երբ վայելում է սիրած անձի հետ:

Մենք գնում էինք թևանցուկ, քաղաքի միջով... Մենք թարմացել էինք, նորոգուել քիչ առաջ ստացած տալաւորութիւնների աղբեցութեան տակ... Գէորգը խօսում էր այնպէս

լաւ և ոգևորուած: Ես ուրախանում էի, տեսնելով նրա երիտասարդական հրճուանքը:

Յանկարծ խօսակցութեան կիսին նա լռեց: Ինձ թուաց, թէ նա այլայլուեց: Մեր դէմից մի կին էր գալիս մի պարոնի հետ թեանցուկ: Նա այնքան էլ երիտասարդ չէր և ման էր գալիս օրօրուելով: Նրա դէմքը գեղեցկութեան հետքեր էր կրում:

Մեր կողմից անցնելիս նա Գէորգին չափեց սպառնական ու անամօթ հայեացքով և ակնյայտի, դիտաւորեալ կերպով խփեց փեշերը Գէորգին...

Գէորգը նկատելի շփոթութեամբ երեսը շուռ տուեց հակառակ կողմը:

Բնազդմամբ ես ամեն բան հասկացայ:

Մի քանի վայրկեան մեր մէջ տիրեց ծանր լռութիւն:

— Ո՞վ է դա. — հարցրի ես յետոյ:

— Իմ նախկին ընկեր — ուսանողի կինը:

— Դու նրա հետ ծանօթ ես:

— Առաջ էի ծանօթ:

Նրան տանջանք էին պատճառում իմ ինկվիզիտօրական և քննող հարցերը: Բայց ես չէի կարողանում ինձ զսպել:

— Դու նրան սիրում ես. — հարցրի ես:

— Ոչ. — կտրուկ կերպով պատասխանեց նա:

Իմ յուզմունքը մեծանում էր հետզհետէ:

— Ապա ի՞նչ:

— Ես նրա հետ յարաբերութիւն ունէի սրանից մի քանի տարի առաջ:

Այս խօսքերը նա արտասանեց բոլորովին հանգիստ և ինքնավստահ կերպով. կարծես ինձ ասելիս լինէր. «երեկ ընթրիքի ժամանակ կաքաւ եմ կերել»:

Աչքերս արտասունքով լցուեցին. կասկածի զգացմունքը միացած հրասթափութեան, զայրոյթի և խանդի հետ մեծանում էր իմ մէջ:

Նա լուռ էր և հաստատակամութեամբ սպասում էր այն փոթորկին, որ պիտի հետևէր նրա խօսքերին...

Մի քանի վայրկեանի մէջ շատ մտածմունքներ անցան իմ գլխով: Յանկարծ ինձ անհասկանալի թուաց, թէ ի՞նչպէս ոչ մի անգամ չեմ հարցրել նրա անցեալի մասին, թէ ի՞նչպէս իմ առաջին սիրոյ անմեղ ոգևորութեամբ հաւատացել եմ նրա մաքրութեանը, որպէս աւետարանին:

Նա այնպէս յաճախ հաւատացնում էր ինձ, որ ինձանից առաջ դեռ ոչ ոքի չէր սիրել...

Ես կուրօրէն հաւատում էի նրան և անհնարին համարում որ նա կը միանար մի կնոջ հետ առանց սիրոյ... Ինչպէս ուրիշները... առանց սիրոյ: Օ՛, սրբանանարդ և զգուշիկ է այդ...

Գաղտնիքն իմանալու վայրկեանը պղծեց իմ սրտի ամեն նամեծ սրբութիւնը և այլևս ոչ մի բան չէ կարող նրան մաքրել:

Երկար ժամանակ քայլում էի ես լուռ, անկարող լինելով զսպել իմ յուզմունքը: Յետոյ իմ մէջ ցանկութիւն առաջացաւ ամեն բան իմանալու... ամեն բան...

Մի առանձին տենչանքով ես կամենում իմ վէրքը քրքրել:

— Պատմիր ինձ ամեն բան, Գէորգ. — ասացի ես:

Նա քնքշօրէն սեղմեց իմ թևը: Նա սպասում էր, որ ես նրան կը հեղեղեմ կշտամբանքների և վիրաւորանքների տարափով: Իմ հեղութիւնը նրա վրայ ազդեց: Ո՛րքան քիչ էր հասկանում նա ինձ այդ ըրպէս... Սոր ու անեղը անդունդը բացուել էր մեր մէջ:

— Դու ամեն բան կ'իմանաս, Վերա: Ո՛չ մի բան, ո՛չ մի բան ես քեզանից չեմ ծածկի. — ասաց նա:

Եւ յետոյ սկսեց պատմել: Նա առանց կասկածելու իր քրնքոյշ, հեզ և մտերմական պատմութեամբ պատահողութեամբ էր սիրտըս, ջարդում էր այն ամենը, ինչ որ թանկ էր այն սրտի համար և խորտակում էր այն գեղեցիկ թագաւորութիւնը, որ հիմնուել էր մեր սիրոյ շուրջը:

Ես նրան Աստուած էի համարում: Բանից դուրս եկաւ, որ նա էլ մարդ է, ինչպէս և միւսները: Այս է բոլորը: Սակայն այդ էլ բաւական է երիտասարդ և ծաղկող երջանկութիւնը սպանելու համար:

Ես չեմ կարող կրկնել այն բոլոր գարշանքները, որ նա պատմեց ինձ: Ես քաջութիւն չունիմ նրա երիտասարդական ամբողջ աղբակոյտը քրքրելու:

Նա այնպիսի սեռական կեանք է անցկացրել, ինչպէս և միւս տղամարդիկ: Դա մի կեանք է թեթևամիտ կապերով, առանց լուրջ զգացմունքի, վաճառելի սիրով. մի կեանք, որ առանց գիտակցելու խորտակում է իր միջի վեհագոյնը: Նա իր մաքրութիւնը դէն է շարտել, որպէս կեղտոտ թղթի մի կտոր: Այո, նա ոչ մի անգամ չի իմացել այդ մաքրութեան արժէքը: Նա երբէք, երբէք չի մտածել, որ երբևիցէ նրանից մաքրութիւն կը պահանջէ այն էակը, որ անձնատուր կը լինի նրան իր սրտի և մարմնի ամբողջ մաքրութեամբ ու անարատութեամբ: Ո՛չ: Նա այդ էակին միայն մի տարի հաւատարիմ մնաց, միայն մի տարի և գուցէ դա նրա համար արդէն մի մեծ

զոհողութիւնն է: Դրանից աւելին չի կարելի պահանջել նրանից: Այդ ամենը անհրաժեշտ էր նրա երկտասարդ հասակին, այդ պահանջում էր նրա առողջութիւնը... Նոյն իսկ բժիշկները անհրաժեշտ համարեցին այդ... Բացի դրանից, բոլորն էլ այդպէս են անում!!! Ինչո՞ւ միայն ինքը պէտք է բացատրութիւն կազմի???: Միայն ինքը!!!

Մինչև հիմա ինձ համար հանելուկ մնաց թէ ի՞նչպէս ես կարողացայ այն երեկոյ նրա հետ միասին, նրա կողքին հանգիստ սրտով մինչև տուն հասնել. և առհասարակ, ի՞նչպէս կարողացայ, համարեա առանց ընդդիմախօսելու, լսել դաժան և կոպիտ տղամարդու լպիրշ խոստովանութիւնը:

Իմ յուզմունքը անձայն լափում էր ինձ և թունաւոր օծի նման զալարւում իմ բոլոր զգացմունքների շուրջը...

Նա էլի մի քանի խօսքեր ասեց այն մասին, թէ ինքը շատ լաւ հասկանում է իմ կուսական ամօթխածութիւնը, թէ ես պիտի քաջաբար ինձ յաղթեմ, պիտի նրան ներեմ...

Ես կծեցի շրթունքս, որ չճշամ ցաւից:

Նա ինձ գրկեց հրաժեշտ տալիս: Ես կամենում էի թոյլ չտալ. ես կարիք զգացի նրան յետ մղել ինձանից: Ես այդ չարեցի—Եւ ինձ արհամարհում եմ այդ կեղծիքի համար:

Ես ինձ հաղիւ կարողացայ նետել իմ սենեակը. շորերով ընկայ անկողնիս վրայ և կծեցի բարձս, որովհետև չէի կարողանում լաց լինել... Մինչև գիշերուայ կէսը ես տենդային դրութեան մէջ ման էի դալիս սենեակիս մէջ—լուսամուտից դէպի դուռը, դռնից դէպի լուսամուտը: Ես ոտներով խփում էի յատակին, ձեռքերս կոտրատում: Ես բռունցքով հարուածում էի լուսամուտի շրջանակին և ականջ դնում ապակիների դըրդբիւնին: Միայն առաւօտեան դէմ բարձրաձայն և անարտասուր հեծկլտանքը մի քիչ թեթեւացրեց ինձ ճնշող տառապանքը:

Այդ ժամանակուանից անցնում էին օրեր... Ժամերը սողում էին իմ մօտով և կարծես ծիծաղում էին ինձ և իմ յուսահատութեան վրայ:

Մտքերս կուտակւում էին իրար վրայ և զեղունների նման կրծում հոգիս:

Դէռոքը ուրախ է և անհոգ: Այն գիշերուանից յետոյ, կարծես, նա մի մեծ բեռից ազատուել է: Նա չի գուշակում այն աւերումը, որ գործեց ինքը: Ես հեռացել եմ նրանից: Ես խոյս եմ տալիս: Ես չեմ կամենում բաժանել նրա հետ իմ վիշտը:

Նոյեմբերի 10-ին.

Ես բաշ եմ տալիս իմ ժամերն ու օրերը: Այն ամենը, որ առաջ իմ մէջ հրճուանք էր առաջացնում, այժմ խոր վիշտ է պատճառում: Իմ ապագայ՝ տնտեսութեան մասին եղած ամեն մի խօսքը տանջում է ինձ: Գէորգի քնքշութիւնները անտանհէի են եւս համար: Այդպիսի բոլորներում ես իսկոյն յիշում եմ, որ ինձանից առաջ նա գրկել է ուրիշներին... Փողոցային պողոնիկներին և ամուսնացած դաւաճան կանանց...

Ինձ ցաւ է պատճառում, երբ նրա հայեացքը կանգ է առնում ինձ վրայ: Ինձ թւում է թէ նա մտքով մերկացնում է ինձ: Երեւում է, որ նա զգում է իր խախուտ դրութիւնը: Նա այժմ համոզուած է, որ իր անցեալ կեանքի ուրուականը կանգնած է մեր մէջ: Նա կամենում է իր բարութեամբ, սիրով և հաւատարմութեամբ ուղղել անցեալի սխալը... Այդպէս է առում ինքը...

Շատ անգամ յանկարծակի պայծառանում և լուսաւորում է հոգիս: Եւ ես մտածում եմ, ինչքան լաւ կը լինէր, եթէ նա գար այս բոլորին. ես իմ զգուանքներով և համբոյրներով կը հեռացնէի նրա ճակատից վշտի հետքն անգամ...

Բայց յետոյ յանկարծ յիշում եմ կատարուածը և ես սոսկում եմ. ահ ու սարսափը պատում է ինձ... Ես զգում եմ ձիւնակոյտի մօտենալը...

Նոյեմբերի 15-ին:

Ես չէի կամենում կուրօրէն քննել այն, ինչ չեմ հասկանում: Զգացմունքը՝ առանց բանականութեան սխալ է: Դրա համար էլ ես մի քանի դրուածքներ կարդացի տղամարդու սեռական կեանքի վերաբերեալ: Լուրջ, գործնական և գիտական գրքերը սառն ու չոր խօսքերով փշրեցին իմ բոլոր ցնորքներն ու երեակայական յոյսերը:

Մերկ ճշմարտութիւնները համապատասխանում էին իմ սրբապղծուած զգացմունքներին: Այդ ճշմարտութիւնները խորտակեցին իմ վերջին ցնորքները: Բայց նրանք չկարողացան խախտել տղամարդու մաքրութեան հնարաւորութեան համար ունեցածս հաւատը:

Նրանց մէջ չոր ու գործնական դարձուածքներով նկարագրուած էին այն բոլոր վտանգները, հիւանդութիւններն ու ախտերը, որ սերտ կերպով կապուած են անառակ կեանքի հետ: Նկարագրուած էր այն ողորմելի էակների կեդտն ու թշուառութիւնները, որոնք օրէցօր մօտենում են իրանց ֆիզիկական և բարոյական անկմանը:

Այնտեղ նկարագրուած էին առողջ կեանքի պայմաններն ու հնարաւորութիւնը: Ողջախոհ ամուսնութիւնը երիտասարդ տարիքում՝ ապագայ առողջ սերունդի հիմնաքարն է համարուում:

Խիստ ֆիզիօլոգի այս հայեացքին, որ իր հետազօտութիւնների ժամանակ աչքի առաջ չէ ունեցել բարոյագիտական վայրկեանը, համապատասխանում են և իմ զգացմունքները: Մինչև հիմա էլ ինձ համար անըմբռնելի է, թէ ի՞նչպէս բարձրապարգև մարդը, սեռական ողորմելի հակումներից դրդուած, կարողանում է ընկնել այդ նեխուած ճահիճը... Ի՞նչպէս նա կարողանում է ապականել իր մաքրութիւնը դատարկ, անարդ ստոր և փութանցիկ կապերով... Ի՞նչպէս նա կարողանում է իր անցեալի խայտառակ բեռով դիմաւորել իր անարատ կնոջը...

Մի՞թէ իսկապէս տղամարդու և կնոջ սեռական պատիւը տարբեր է... Մի՞թէ երիտասարդ տարիներում սեռական հակումներին բաւարարութիւն տալը—լաւ կազմուակերպուած կեղծիք չէ: Կամ գուցէ բժիշկների կոպիտ սխալը: Մի՞թէ ողջախոհութիւնը կարող է ունենալ այն սոսկալի հետեւանքները—կեանք և երջանկութիւն խորտակող հիւանդութիւնները—ինչպէս բղջախոհութիւնը:

Եւ մի՞թէ մահացու մեղք չէ՝ կանանց ամբողջ սերունդը դատապարտել հոգեկալ ու մարմնական տանջանքների և կորուստի, եթէ նոյնիսկ մի քիչ հիմք ունենան վերոյիշեալ վրտանգները:

Իրերի այս տեսակ դրութիւնը բացատրւում են ապրուստի և գոյութեան կռուի օրէջօր դժուարանալովը, որ թոյլ չի տալիս տղամարդուն աւելի երիտասարդ հասակում ամուսնանալ:

Բայց եթէ մենք աւելի մօտիկից դիտելու լինինք ամեն մի առանձին դէպքը, բանից դուրս կը գայ, որ հէնց միջոց ունեցող և ամենից հարուստ տղամարդիկ են, որ անառակութեան վիհը անցնելուց յետ են միայն ամուսնանում, այն ինչ աւելի աղքատները, ընդհակառակը, յաճախ քաղցած են ֆիւում և ցրտից դողում, միայն նրա համար, որ կարողանան երիտասարդ հասակում ճաշակել ամուսնութեան երջանկութիւնը:

Երկրի այս տեսակ անքաղաքակիրթ դրութեան գլխաւոր պատճառը մեր ժամանակակից բարոյագիտութիւնն է:

Տղամարդն իր ընտրած օրիորդից ոչ միայն ողջախոհութիւն է պահանջում, այլ և անբիծ վարք: Եւ իրաւունք ունի: Իսկ կինը իր ամուսնուն պէտք է փողոցային պոռնիկների հետ բաժանէ. նա պիտի տանի մայրական բոլոր տանջանքները այն

դառն դիտակցութեամբ, թէ իր երեխաների հայրը երիտա-
սարդ ոյժերը վատնել է վաճառուող զրկերի մէջ,—չվախենա-
լով կեղտից և գարշելի հիւանդութիւններէ, նա իր անաս-
նական զգացմունքներով մի անջնջելի բիծ է թողել իր անար-
ատութեան վրայ... Եւ այդ արեւ է իր երեխաների հայրը...
Եւ այդպիսի ամուսնուն կիներ պէտք է ամեն օր, ամեն
ժամ ուրախ սրտով իրան զոհ բերի... պէտք է նրան նուիրուի
ամբողջապէս...

Եւ միթէ հնարաւոր է, որ մաքուր, աւողջ և անբիծ
զգացմունքներով բնաւորութիւնը զգուանքով չփախչի գար-
շանքներով լի այդ վիհից:

Եւ միթէ կիներ կարող է յարգել ամուսնական սրբութիւ-
նը և մտքով անգամ չխախտել հաւատարմութիւնը, երբ նա
համոզուած է, որ իր ամուսինը, գուցէ, սրանից քիչ առաջ իր
ընկեր—ուսանողի կնոջ հետ խախտեց այդ հաւատարմութիւնը...

Եւ ահա կանայք ոտքի են կանգնել և պահանջում են մի-
անման իրաւունքներ պետութեան և կեանքի մէջ, միատեսակ
օրէնքներ, միատեսակ արհեստներ ու զբաղմունքներ... Եւ այդ
անում են կանայք, որոնց ամենաբարձր և ամենավեհ կողմն է
սէրը,—կանայք, որոնք միայն ամուսնական կեանքի մէջ կը
կարողանան լիովին երջանկութիւն գանել:

Միայն շատ սակաւ է պահանջում բարոյական իրաւունք-
ների հաւասարութիւնը, և մինչև այժմ գոյութիւն ունեցող եր-
կու տարբեր բարոյականութեան ոչնչացումը:

Եւ դա կոչոււմ է ազատ սէր.—դա մի տեսիլ է, որի
ուրուագիծը ոչ ոք չի կարողանում որոշել... Միայն ճշմարիտ
և մաքուր ամուսնութեան մէջ է կայանում ազատ սիրոյ միակ
հնարաւորութիւնը, թէկուզ նա հասարակութեան հաւանու-
թիւնը գտած չլինի:

Այն կիներ, որ անձնատուր է լինում չսիրած տղամար-
դուն, բարոյական տեսակէտից ոչնչով բարձր չէ պոռնիկից, որ
այդ ճանապարհով է իր ապրուստը հայթայթում:

Եւ միթէ տղամարդը, որ իր անձը փչացնում է անառա-
կութեան մէջ, միևնոյն պոռնիկութիւնը չի անում:

Անմաքրութիւնը ոչ թէ մարմնի մէջ է, այլ հոգու մէջ:
Միտքը, զգացմունքը ապականւում են: Մաքրութեան արժէքի
դիտակցութիւնը կորչում է: Բարոյականութեան զգացմունքն
ընկնում է:

Հէնց դրա համար էլ մենք, օրիորդներս, իրաւունք ու-
նինք պահանջելու մեր ընտրած տղամարդուց միևնոյն մաքրու-

Թիւնը, միևնոյն անբիծ մտաւոր կեանքը, որ նա—որպէս խիստ դատաւոր—պահանջում է մեղանից:

Մենք չպիտի բաւականանք այն մնացորդներով, որ թողել են մեզ ուրիշ կանայք...

Մենք չպիտի զգանք տղամարդու բարոյականութեան ստոր աստիճանը:

Միայն այդ ժամանակ աւելի մեծ երջանկութիւն, սէր, առողջութիւն և կեանքի ուրախութիւններ կը լինին:

Ես այստեղ խօսում եմ բոլորովին անաչառ, անկախ իմ սեփական ճակատագրից:

Խժժ ստանալու համար վիրաւորում են ծառերը: Ահա այդ տեսակ վէրքերից են կաթկաթում իմ մտքերը:

Իմ տանջանքը չի կարելի խօսքերով նկարագրել:

Նոյեմբերի 18-ին:

Գէորգը հետևում է իմ իւրաքանչիւր քայլին՝ միևնոյն բարութեամբ ու սիրելիութեամբ:

Բայց ես այլևս նրան ոչինչ տալ չեմ կարող:

Անտարբեր, յոգնած, անգոյն կանգնած եմ նրա առաջ: Նա բնազդմամբ զգում է իմ մէջ փոթորկուող յուսահատութիւնը, բայց չի կարողանում նրան զսպել:

—Վերա,—ասաց նա ինձ երեկ.—եթէ ես կարողանայի ջնջել իմ անցեալը, դրա փոխարէն ես կը տայի իմ կեանքի ամենաներշնիկ օրերը:

Ես հայեացքս բևեռների գետնին և ոչ մի խօսք չստացի:

—Դրանք միայն խօսքեր են,—մտածեցի ես:

Իսկ նա շարունակեց.

—Հաւատն ինձ, Վերա, մեզ թշուառացնողը հասարակութիւնն է, որը ոչ միայն համբերութեամբ տանում է զաղտնի մոլութիւնները, այլ նոյն իսկ քաջալերում, առանց պատնէշներ դնելու հող է պատրաստում նրանց համար: Հաւատն ինձ, Վերա, մենք ինքներս էլ չգիտենք, թէ ինչ ենք անում. մեր երիտասարդ և անփորձ տարիներում մենք ընկնում ենք այդ ճահիճը. ապրում ենք վայրկենական կեանքով... Թիթեռների նման թռչկոտում ենք մէկ ծաղկից—միւսը... Դատարկ և մռայլ է տղամարդու կեանքը...

—Երբ մարդ մի անգամ ապականւում է, նրան այլևս թողութիւն չկայ,—ասացի ես սառը և անողորմ կերպով:

Իմ մէջ կարեկցութեան նշոյլ անգամ չէր մնացել: Գէորգի հայեացքը յուսահատութիւն էր արտայայտում:

—Վերա,—ասաց նա.—Կարելի է նորից մաքրուել, կա-

բեկի է պայծառանալ իսկական և բարձր սիրոյ ճառագայթներով: Սնձնագործութեամբ լի կեանքը կարող է գնել անցեալը: Մի ասի—«ոչ»—Վերա, մի ասի—«ոչ»:

Ո՛րպիսի խղճալի, օգնութիւն աղերսող երկիւղ էր արտայայտում նրա ձայնը:

Ես հազիւ շարժեցի ուսերս: Շատ կարելի է նա իրաւունք ունի: Ես չեմ կամենում նրան դատապարտել...

Նոյնմբերի 20-ին:

Ես նստած էի քաղաքային պարտէզի նստարաններից մէկի վրայ, մինչև որ բոլորովին մթնեց: Իմ շուրջը տիրում էր խաղաղութիւն և ամայութիւն: Խորը, ծանրաշունչ լուծիւն և հիւանդոտ ու մեռնող լրջութիւն էր արտայայտում ձերացած բնութիւնը: Չոր տերևները թափւում էին գետին, որպէս մեռած թռչուններ:

Աշնան այդ վհատեցուցիչ և անմխիթար դրութիւնը համապատասխանում էր իմ կոտորուած սրտին:

Վրայ հասաւ գիշերը. կամաց-կամաց, համարեա քնքշութեամբ նա փարում էր մեռնող օրուան, գրկում, փաթաթում էր նրան իր ծածկոյթով:

Հեղահամրոյր կիսախաւաքը հոսում էր օդի միջով: Մերկ ծառերը մի սեռակ սգաւոր տեսք էին ընդունել: Մուգ կապոյտ ստրուկները սահում էին սպիտակին տուող շաւիղների վրայով...

Ես բոլոր ժամանակը մտածում էի... մտածում...

Իմ մտքերը բարակ և շիկացած ասեղների նման ծակծակում էին ուղեղս: Իզո՛ւր աշխատում էի ես մտածել մի որևէ արտաքին, աննշան բանի մասին... մի այնպիսի լաւ և քնքոյշ բանի մասին... որ կարողանար ինձ հանգստացնել, որպէս հարազատ ձեռքի զովացուցիչ շօշափումը: Իմ մտքերը յամառութեամբ մի բանի վրայ էին կանգ առնում:

Իմ մէջ եռում է փոթորիկը և ամեն բան կործանում: Իզո՛ւր աշխատում եմ իմ զգացմունքները բանականութեան ենթարկել:

Ես անընդունակ եմ վերջնական որոշումներ անելու: Իսկ դա միակ ելքն է հոգեկան կռուի քաօսից ազատուելու համար: Վայրկեանները, մէկը միւսի յետևից, անցնում եմ իմ առօրով և ես անկարող եմ իմ ապագան ձևակերպել:

Երեկ ես հարցրի Գէորգին.

—Արդեօք, դու կը կարողանայի՞ր պոռնիկի հետ ամուսնանալ:

Նա սարսափով ինձ նայեց և օրօրեց գլուխը: Ես լռեցի: Ես մտածում էի իմ սրտի խորքում, որ բոլոր տղամարդիկ ոչնչով բարձր չեն պոռնիկներին:

Երևում էր, նա հասկացաւ իմ միտքը, որովհետև ցնցուկեց, կարծես մէկը նրան խփեց:

Նոյեմբերի 23-ին:

Ես նկատում եմ, թէ ինչպէս իմ հոգու մէջ մերձենում են ծայրայեղութիւնները. ինչպէս հաւաքւում են անձնական և ոչ անձնական զգացմունքները, թէ ինչպէս իմ «ես»-ից ծնում է խոր սէր դէպի մարդիկ:

Իմ սեփական տանջանքը թեթեւանում է, երբ ես մտածում եմ մարդկութեան կեանքի մասին: Ես իմ բանականութեամբ զգում եմ, որ մեր ծրագրուած և շաբլոն դաստիարակութեան ամբողջ զարգացումը կամաց-կամաց կ'անհատականանայ և այսպէս ասած, առանձին անհատների հոգևոր բնական ընտրութեան միջոցով, մեր սոցիալական յարաբերութիւնները հետզհետէ կը փոխուին... դէպի լաւը:

Ժամանակակից երկու հակառակ ուղղութիւնները՝ անհատականութիւնն ու համերաշխութիւնը, որ դուրս են դալիս յաւիտենականութիւնից անջատուած, աշխատում են միանալ և մի ամբողջութիւն կազմել:

Ինձ թւում է թէ այդ միաւորումը կապ ունի սեռական էթիկայի (բարոյականութեան) հետ, այն էթիկայի, որ տնտեսական հարցի հետ զուգահեռաբար այնքան մեծ և լուրջ նշանակութիւն ունի ապագայի համար:

Սեռական բարոյագիտութեան հարցը անրաժան կերպով կապուած է ժամանակակից միւս հարցերի հետ:

Եւ մեր ժամանակի կռուող բոլոր կուսակցութիւնների ծայրայեղութիւններից ու սխալանքներից հետզհետէ ծնունդ կ'առնեն իրերի նոր հասկացողութիւն, երջանկութեան ճշմարիտ գիտակցութիւնը և միացնող ու մաքրող ոյժը...

Ես իմ ամբողջ էութեամբ զգում եմ, որ կը գայ բարոյագիտական բարձր բարեփոխութեան ժամանակը: Ժամանակ՝ երբ արական սեռը կը տարբերուի ոչ թէ էթոսիքական ձգտումներով, այլ ողջախոհ սիրոյ մաքուր կեանքով... որից բարձր ոչ-ինչ չկայ աշխարհիս երեսին...

Ժամանակ՝ երբ կանայք կը դադարին սեռական արժէք ունենալուց և էժան կամ թանկ դնով ծախուելուց, որպէս վաճառքի ապրանք, երբ իսկապէս կը տիրապետէ միակնութիւնը և կը դադարի հասարակութիւնից հովանաւորուած բազմա-

կնուութիւնը, երբ տղամարդուց կը պահանջեն հետևողականութիւն և նա կը դադարի իր համոզմունքները վաճառելուց և զիջումներ անելուց:

Եւ կը տիրէ ամենաընդերք երջանկութիւնը, որպիսին միայն կարելի է ձեռք բերել, ընդհանուր համակենցաղի երջանկութիւն— ընդհանուր, մինչև հողածածկ անկիւնները... Այժմ այդ երջանկութիւնը մատչելի է միայն մի քանի ընտրեալներին... Նա աւելի ու աւելի լայն շրջան կը բռնէ... աւելի ու աւելի խորը կը թափանցէ... Ինչպէս որ արևն իր ճառագայթներով առաջ լուսաւորում է միայն ուարերի բարձունքները, իսկ յետոյ հետըզհետէ տարածում է իր լոյսը հովիտներն ու ձորերը...

(Կը շարունակուի)

* *
*

Ուզեցայ կնոջն հաւատալ նորից.
Լայ ու երազել առաջուայ նման,
Բայց արիւնոտուեց խեղճ սիրտս նորից.
Եւ որք մնացի, և թափառական:

Սէր, մնաս բարով, էլ քեզ չեմ նայի.
Չեմ բաղխի դուռդ ունայն քամու պէս.—
Բայց կուգենայի յաւիտեան լայի.
Եւ արտասուանքս չը ցամաքէր սրտէս...

Ա. Իսահակեան